Araştırma Makalesi
Research Article

Oğuz HAŞLAKOĞLU

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul-Türkiye
İstanbul Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, İstanbul-Turkey
ohush@yahoo.com

KANT ESTETİĞİNDE SEMBOL TANIMININ ELEŞTİRİSİ

Özet
Bu çalışmada Kant'ın *Yargıgücünün Eleştirisi*'nde yer alan sembol kavramı güzellik bağlamında ele alınmış ve eleştirel açıdan incelenmiştir. Buna göre, söz konusu kavramın sadece ilkesini bulduğu "şematizm" bağlamında anlaşıldığı şekliyle hatalı değil aynı zamanda tümüyle bir analojiye indirgenmiş olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kant, Sembol, Analoji, Şema.

THE CRITIQUE OF THE DEFINITION OF SYMBOL IN KANTIAN AESTHETICS

Abstract
The aim of this study is to investigate the role of symbol within the context of beauty in Kantian aesthetics as it appears in *The Critique of Judgment* in order to arrive at a critical remark in which the definition of symbol as it was made by Kant not only founded to be irrelevant in terms of having its rule in "schematism" but also as being reduced to a mere analogy.

Keywords: Kant, Symbol, Analogy, Schema.

Sembol kavramı, Kant'ın *Yargıgücünün Eleştirisi* (*Kritik der Urteilskraft*)[1] kitabında "Estetik Yargının Eleştirisi" kısmının en sonunda ve dolayısıyla da estetikle ilgili meselelere ayrılan "Ahlakın Sembolü Olarak Güzellik Üzerine" bölümünde yer alır. Burada, daha ayrıntılı bir inceleme gerektiren, sembolün bizatihi güzelliğin doğa ve/veya sanat yapıtında ortaya çıkışında oynadığı rolü Kant'ın neden görmezden geldiğine ve yine neden sembole değinmeyi bile en sona bırakıp birkaç paragrafa sığdırdığına girmeyeceğiz. Şimdilik sadece Kant düşüncesinde eleştirel anlamda ele alacağımız sembol kavramının bu durumla yakından alakalı olduğunu söylemekle yetinmeliyiz.

Kant meseleye, kavramları gerçek kılabilmenin gerekliliğinin daima "görüler (*Anschauungen*)" olduğu tespitiyle girer ve "[e]ğer kavramlar ampirik ise mütekabili olan görüler 'örnek (*Beispiel*),' eğer söz konusu olan idrakin saf kavramları ise de 'şema (*Schemata*)' adını alırlar" der (KU, 351). Ardından da nazari kavrayış için akli kavramların veya idealaın (*Idee*) nesnel gerçekliğini tesis etmek istersek imkânsızı talep etmiş oluruz, çünkü rasyonel yeti olarak aklın kavramları olan idealar için hiçbir görü mütekabili mevcut değildir diye ekler (KU, 351). Kendi sözleriyle;

> [b]ütün hissi kılma (*versinnlichen*) işlemlerini adlandıracak şekilde *Hypotypose* adı verilen fiiller, yani "tasvir (*Darstellung*)"[2] veya "görünür hâle gelme (*subiectio sub adspectum*)," ikiye ayrılır: Bu fiiller ya şematiktir ve böyle bir durumda *a priori* olarak verilen mütekabil bir hissi görü, idrak yoluyla bir kavram üzerinden kuşatılır ya da bu fiiller semboliktir ve böyle bir durumda da sadece aklın düşünebileceği (*denken*) bir kavram söz konusudur ve eldeki kavrama da herhangi bir hissi görü tekabül etmez (…) (KU, 351).

Görüldüğü üzere Kant, "hissedilir kılma" işleminde "tasvir" veya "görünür hâle gelme (*subiectio sub adspectum*)" anlamlarını içeren "*Hypotypose* (iz bırakma/tabetme)" kavramı üzerinden "şematik" olanı "sembolik" olandan ayırır.

Şematik iz bırakma/tabetme (*Hypotypose*) için bir çocuğun insan bedenini tasvir edebilmek amacıyla çizdiği "çöp adam"ı örnek gösterebiliriz. Burada insan bedeninin göründüğü gibi değil düşüncede kavrandığı gibi çizilmesi söz konusudur. Böyle bir çizim, çocuğun insan bedenini birlik (beden) içinde çokluk (baş, gövde, kollar ve

[1] Kant metinleri söz konusu olduğunda çalışmada aslen İngilizce çeviriler kullanılmış, gerekli görülen durumlarda da Almanca özgün metinlere başvurulmuştur. Referans verilirken, *Kritik der reinen Vernunft* (*Saf Aklın Eleştirisi*) için "KrV," *Kritik der Urteilskraft* (*Yargıgücünün Eleştirisi*) için ise "KU" kısaltması kullanılacaktır. Bu durumda, örneğin "KU, 351" notasyonu, ilgili metnin, Kant'ın toplu eserlerinin bulunduğu "Akademieausgabe" edisyonundaki sayfa numarasına gönderir.

[2] İngilizcede "Darstellung" çoğu kez "presentation" terimi ile karşılanmaktadır oysa burada söz konusu olan çizgideki gibi doğrudan görüntü oluşturacak şekilde iz bırakma ya da tabetmedir ve bu itibarla sûret oluşturma anlamında tasvirdir.

bacaklar) olarak kavramsallaştırabilmesinin şematik bir izi/tabı olarak tasviridir. Burada görünün (*Anschauung*) şematik bir tasvirde *a priori* verilmesi ifadesi "bir ve çok" kavramına çocuğun önceden zihninde sahip olmasından kaynaklanır. Dahası bizatihi "çöp adam" çiziminin bunu görmek/göstermek amacı taşıdığı bile söylenebilir.

Sembolik olana gelince Kant düşüncesinde sadece aklın düşünebileceği bir kavramın (*Idee*) hissedilir görü karşılığının imkânsız olması nedeniyle, sembolik olan, şematizmde işleyen sürece benzerlik oluşturacak şekilde yargıgücünün bir usulüyle (*Verfahren der Urteilskraft*) bağdaşan bir görünün temin edilmesi sonucu ortaya çıkar. Kant bu "yargılama usulü"nün görünün kendisiyle değil ilkesini temin eden biçimiyle ilgili olduğunu söyler (KU, 351). Bu durumda, aklın düşünebildiği kavrama (*Idee*) tekabül etmesi mümkün olmayan görüyü şemadaki gibi dolaysız (iz bırakma/tabetme üzerinden görünür kılarak) değil dolaylı yoldan (sembolize ederek) temin etmek üzere, devreye muhayyile (*Einbildungskraft*) girer. İşte muhayyilenin bu müdahalesi Kant'a göre sembolün doğuşu olarak tümüyle analojik bir esasta olmak kaydıyla şöyle gerçekleşir:

> Önce hissedilir görünün nesnesine kavram uygulanır ve sonra bu görüdeki yansıtma ilkesi (*Regel der Reflexion*), ilkini sembol alacak şekilde tümüyle diğer nesneye uygulanır (KU, 351).

Burada Kant'ı anlamak, onun "yansıtma ilkesi"nden (*Regel der Reflexion*)[3] ne kastettiğini açmadığımız sürece zor olabilir. Bunun nedeni, Kant'a göre sembolün analojik olduğunu düşündüğü zemininin, şematizmde ne olduğunun gözlenmesiyle gerekçelendirilebileceğidir, çünkü yansıtma ilkesi bir uygulama olarak ancak şematizmde gerçekleşen süreç benzer biçimde işlenerek yerine getirilir. Şema, Kant sistematiğinde, saf muhayyilenin bir ürünü olarak, bildiğimiz gerçekliği oluşturmak üzere, Aristoteles'te "kategoriler" adıyla bilinen idrakin saf kavramlarıyla görünün heterojen (birbirini dışlayan, ayrık) terkibini (*Synthesis*) sağlayan hayati bir düğüm (*nexus*) görevi görür (KrV, B 201-202). Öyle ki bir tür "ilmek atma" olarak da ifade edebileceğimiz şematizm, böylece idrakin saf kavramlarıyla hissedilir görü mütekabillerini birbirine bağlayarak bütün bir gerçekliği âdeta örer.

Kant'ın, sembolizmin şematizmde olup bitenin işlenmesi olarak analojik esasa sahip bir fiil oluşuna verdiği örnek, ilginç bir biçimde, ulusal ölçekte kanunlarla yönetilmesi nedeniyle daha özgürlükçü olduğunu düşündüğü için yaşayan bir organizma olarak "insan bedeni"ne benzetilebileceğini söylediği "monarşik devlet"e karşın, tek bir kişinin

[3] İngilizcede "rule of reflection" deyişi ile karşılanmaktadır.

iradesine bağlı "despotik devlet" için mekanik bir alet olan "el değirmeni"dir. Önce "bireysel mutlak irade" bir kavram olarak tek bir kişiye bağlı bir mekanizma olması bakımından el değirmenine onun işleyişini yansıtması nedeniyle fiziksel anlamda uygulanır. Sonra da "bireysel mutlak irade" ortak "yansıtma ilkesi" olarak alınıp despotik devletin "sosyo-politik" anlamda işleyiş biçimine benzemesi bakımından "el değirmeni," "despotik devlet"in sembolü yapılır. Bu işlem esnasında Kant için önemli bir nokta, bu durumda "despotik devlet" ile "el değirmeni" arasında bulunması gereken benzer uygunluğun yansıtmanın biçiminde olup içeriğinde olmadığıdır. Aksi takdirde, bir despot tarafından yönetilen devleti bire bir anlamında el değirmeni olarak anlamış oluruz. Burada, "despotik devlet" ve "el değirmeni"ne analojik olarak uygulanan yansıtma ilkesi Kant'a göre "bireysel mutlak irade" adı altında bir kavram olarak bu iki farklı nesne (despotik devlet ve el değirmeni) arasındaki sembolik dönüşümü mümkün kılan yegâne etkendir. Öyle ki:

> Despotik bir devletle bir el değirmeni arasında elbette bir benzerlik yoksa da aralarındaki nedensellik ve her ikisinde de mevcut ortak yansıtma ilkesi açısından vardır (KU, 352).

Oysa tam da Kant'ın teslim edeceği üzere, bu sembolik işlev bir "yansıtma ilkesi" olarak açıklanmaya muhtaç değil midir? Bakıldığında yansıtma ilkesinin şematizmden tümüyle biçimsel anlamda etkilendiği görülür, çünkü şematizmde olup biteni, en genel anlamda söylersek Kant'a göre epistemolojik bağlamda Akılcı (*Rationalist*) ve Deneyimci (*Empiricist*) yaklaşımların birbirine karşıt olarak söylediklerinin aksine biri diğerinin nedeni olmayan zihinsel (*Intellectual*) ve hissedilir (*Sinnlich*) olanın birbirine "kavram"ın (*Begriff*) "hissedilir görü (*sinnliche Anschauung*)" "mütekabili"nde (*Gegenstand*) temsilini (*Vorstellung*) sağlayacak şekilde bağlanmasıdır.[4] Bunun sembolizm için anlamı, şematizmde gerçekleşen transandantal fiilin biçimsel anlamda taklidi oluşudur. Ne yazık ki Kant açılmaya ve anlaşılmaya muhtaç bu bağlamı yüzüstü bırakarak şu sözlerle geçiştirir:

> Elbette bu işlev yeterince çözümlenmemiş olup daha derin bir araştırmayı hak etmektedir. Ancak bunun yeri burası değildir (KU, 352).

Daha önce de belirtildiği üzere Kant, ironik bir biçimde bu satırları *Yargıgücünün Eleştirisi*'nin estetiğe ayrılan ilk kısmını oluşturan "Estetik Yargının Eleştirisi"nin en sonunda tam da estetikle ilgili ele aldığı meselelerin bitiminde yazar. Bir daha da sembolü oluşturan bu işlevden söz etmez. Meseleyi Kant'ın bıraktığı yerden devralarak

[4] Bu noktada Kant'ın ünlü sözünü hatırlamakta fayda olabilir: "İçerikten yoksun düşünceler boş, kavramlardan yoksun görüler kördür" (*Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind*) (KrV, A 51-52/B 75-76).

kendi içinde anlamaya çalışacak olursak şunu görürüz: Sembol öncelikle, sembolü oluşturan unsurların heterojen (ayrık, karışmayan) olması gereğinin hakkını etimolojisinde yatan "farklı cins (*hetero-genos*)" anlamını tam olarak gerçekleştirerek verir. Bu unsurlardan ilki kavram diğeri ise duyu nesnesi (hissedilir görü mütekabili) olmak zorundadır ve söz konusu olan daima kavramın duyu nesnesinde tasviridir (*Darstellung*). Bu durum kendi içinde belli bir nedensellik bağlamı (sembolize edenin duyu nesnesi; sembolize edilenin kavram olması) oluşturur ve değişmez çünkü sembol bizatihi varlık nedenini "düşünceyi görünür kılma" ilkesinden alır.

Kant'ın kendi verdiği örnekte ise her ne kadar farklı nitelikte görünse de (devletin yönetim biçimi ve duyu nesnesi) biri diğeri cinsinden ifade edilen iki unsurun esasen hissedilir görü mütekabilini haiz "olgular" (yani, despotik devlet ve el değirmeni) olarak aynı olduğunu gösterir. Burada "despotik devlet" siyasi bir terim olarak içinde barındırdığı "despotizm" kavramı itibariyle hissedilir görü mütekabilini "devlet" adıyla bilinen olguda bulur. Bu anlamda Kant "despotik" sıfatıyla nitelenen bir "devlet" olgusunun sembolik ifadesini aramakla esasen sembolü en baştan yanlış konumlandırır çünkü "despotizm" kavramının sembolü olabilir ama "despotik devlet" bir duyu nesnesiyle sembolize edilmez, en fazla bir duyu nesnesine benzetilebilir çünkü "despotik devlet"-zaten kavramı haiz bir hissedilir görü mütekabiline verili isim olarak- ancak deneye dayalı (ampirik) tecrübe (*Erfahrung*) itibariyle mümkün bir olguyu adlandırır. O hâlde esasen varlık nedeninin "düşünceyi görünür kılmak" olduğunu belirttiğimiz sembolü, kendisi bizatihi deneye dayalı (ampirik) tecrübe (*Erfahrung*) ile mümkün bir olgu olan "despotik devlet" için düşünmek abesle iştigaldir. Buradaki sorun, Kant'ın en baştan analoji ve sembolü birbirine karıştırarak birini (sembolü) diğeri (analoji) cinsinden ifade etmeye çalışmasıdır.

Oysa barışın güvercinle sembolize edildiği oldukça iyi bilinen örnekte, sembol, bir kavram olan "barış," bir duyu nesnesi olan "güvercin"de suret bularak seyre gelecek şekilde terkip (*Synthesis*) edilir. Bu terkibi gerçekleştiren kuvvet (*Vermögen*) ise muhayyiledir. Bunun neden başka bir kuvvet veya yeti değil de muhayyile tarafından yapılabildiği sorusu akla gelebilir: Söz konusu fiil, doğrudan ne hissetme (*Sinnlichkeit*) ne de idrak (*Verstand*) yetisinin yapabileceği bir iştir de ondan. Hissetmenin bir kavramı sembolize etmesi imkânsızdır çünkü kendi içinde kavramdan yoksundur. Aynı şey, kavramın hissedilir görü mütekabilinde tasviri (*Darstellung*) itibariyle idrak için de geçerlidir. Dahası hem hissetme hem de idrak kendi nesnelerini tümüyle kuşattıkları için her şeyden önce bir kavramın hissedilir tasvirine (*Darstellung*) yönelme gereğinden yoksundurlar. Sembol, bu anlamda ne hissetme ne idrak ne de rasyonel yeti olarak kendi

kavramları olan ideaları düşünen akılla elde edilmesi mümkün olan, tümüyle başka bir yetiye gereksinim duyar. Bu yeti/kuvvet, sembol oluşturma fiilini hissetme ve de idrak olmaksızın her iki yetiye ait özellikleri bir araya getirerek gerçekleştirebilen muhayyileden başkası değildir.

Yeniden örneğe dönecek olursak elbette burada güvercin bu terkibin görünür kısmını oluşturduğu için öncelikle güvercin algılanır. Ne var ki burada güvercin çoktan sadece şu "malûm kuş" olmaktan başka bir şeye dönüşmüştür: Artık o sayesinde barış kavramının seyredildiği *mimetik* bir cisimleşmedir. Başka bir deyişle, kavramın hissedilir görü mütekabilinde görünür bir nesne itibariyle tasviri (*Darstellung*) aslında söz konusu duyu nesnesinde ete kemiğe bürünmesi olarak *mimetik* bir esasta gerçekleşir.[5] Böylece, âdeta sahnelenen kavram, seyre gelişiyle aynı zamanda bize neden "bürünmek" için şu değil de özellikle bu duyu nesnesine ihtiyaç duyduğunu da gösterir: Sahnelenen kavramda barındırdığı anlamı açabilmesi ancak kendine has duyu nesnesinde suret kazanması ile mümkündür. Bahsedilen sembolde, masumiyete güvercinin "beyaz oluş"u tekabül eder, hür oluşa ise "uçan kuş". Bu bilinen sembolü bu kadar güçlü kılansa, aslında her biri kendi içinde sembolik karşılıkları olan masumiyet ve hürriyeti, kendine has biçimde bir araya getirmesidir. Barış sadece savaşın sona ermesi ya da olmaması hâli demek değildir. Bu onun sadece karşıtından edinilmiş en basit tanımdır ve asıl değerini anlamamızı sağlamaz. Uçan bir kuş ne kadar hürriyeti sembolize ederse etsin yalnızca "beyaz güvercin" olarak masumiyetin hürriyetine kavuşması anlamını taşır, çünkü savaşın gaddarlığında vicdanlarda en önce zincire vurulan odur.

Öyleyse, bu durumda güvercin ve barış arasında da "despotik devlet"le "el değirmeni" arasında olan türden bir "yansıtma ilkesi" olduğunu mu düşünmek gerekir? Görünen o ki ne beyazlıkla masumiyet ne de hürriyetle uçan kuş arasında ortak bir yansıtma ilkesi bulunur. Barışın beyaz güvercinle sembolize edilişinde, kavram ve duyu nesnesi arasında Kant'ın öngördüğü türden bir analojik "çevirme (*conversion*)" ekseni oluşturacak, ilginç biçimde *syllogism* (tasım, kıyas) çağrışımları yapan, herhangi bir "orta terim" mevcut değildir. Ancak Kant'ın zaten sembolü kavram ve duyu nesnesi bağlamında düşünmediğini söyleyelim. Kant'ın yaptığı, şematizmdeki kavram ve terkip (*synthesis*) fiilini, kavramı "yansıtma ilkesi," terkibi ise "yansıtma ilkesi"ne tabi olarak biri doğrudan duyusal diğeri ise duyusal tecrübe içinde söz konusu iki farklı olguyu

[5] Tasvirde söz konusu mimetik bağlamı açmak bu makale itibariyle söz konusu olmasa da "tasvir" olarak çevirdiğimiz "Darstellung" sözcüğünün etimolojik kökeninde yer alan "sahneye koymak, sahnelemek" anlamında buna işaret ettiğini belirtmek gerekir.

benzerlik esasında biri diğerini dolaylı yoldan tasvir edecek şekilde kullanır. Gerçekten de Kant'ın sembolü tümüyle benzerlik (*resemblance*) esasında anladığını görmek ilginçtir. Bu durum aynı zamanda verdiği örneğin de yanlış olma nedenini açıklar, çünkü el değirmeni despotik bir devletin sembolü değil yalnızca analojik karşılığı olabilir ve bize barışın güvercinle sembolize edilmesi örneğinde olduğu gibi despotik bir devletin anlamını vermez. Oysa sembolde kavram hissedilir görüde bir üçüncü terim, ilke, kural vs. olmadan doğrudan suret bulur. O hâlde Kant'ın anoloji esasında anladığı için soramadığı soruyu sorarak devam edelim: Sembolde kavramın hissedilir görü mütekabili itibariyle algıda tasviri (*Darstellung*) nasıl ve hangi koşullarda mümkün olur? Unutulmaması gereken ilk nokta, sembolde kavram önceden verili ve hazır olsa da onu sembol hâline getirecek görü mütekabilinin şematizmde olduğu gibi hazır olmadığı için oluşturulması gereğidir. Bu da sembolize etmenin bir kuvvet veya yeti değil "yetenek" olduğunu gösterir, çünkü sembol kavramın seyre gelmesi anlamında bir meydana getirmedir.

Bu durum, Kant'ın birinci *Eleştiri*'de "şema (*Schema*)" bağlamında verdiği, yuvarlak bir tabağın daireyle biçimsel bir benzeşim (*congruence*) içinde oluşu (KrV, A 137/B 176) örneğiyle de ifade edilemez, çünkü uçan kuşla hürriyet arasındaki sembolik bağ, daire ve tabakta olduğu gibi biçimsel değil tümüyle anlama dayalıdır. Başka bir deyişle, sembolde, sembolle sembolize ettiği arasındaki benzeşim (*congruence*) aralarındaki ortak anlam bağından gelir. Sembolize etmede, bu bağın esası, kavramın anlamında yatmakla birlikte, onun da zemininde yaşantı anlamında bir tecrübenin bulunmasını gerektirir. Bu bağlamda Kant'ın örneğini alacak olursak aslında onun neyi gözden kaçırdığını daha iyi görürüz. Despotik bir devletin anlamı her şeyden önce "bireysel mutlak irade"nin *modus operandi*'sinde (*işleyiş hali*) bulunmaz, çünkü bu onun sadece tipik yapısının işlevsel ifadesidir. Daha ziyade bu anlam, böyle bir devletin meydana geldiği tarihsel dönem ve koşullar içinde onun yapısal dinamiklerini oluşturan iktisadi/siyasi ve toplumsal tecrübeden çıkar. Bu anlamda despotik bir devletin sebep olduğu tarihsel ve toplumsal tecrübe, hangi koşulda olursa olsun Kant'ın da katılacağı gibi hiçbir biçimde yeterince özgürlük anlamı taşıyamayacağına göre ancak bunun olumsuzlanması olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla da despotik bir devletin sembolü de ancak özgür olmamanın meydana getirdiği olumsuzluğun "despotizm" olarak adlandırılan olguda yatan baskı, yasak, sömürü gibi kavramların hissedilir görü mütekabili olabilecek evrensel ifadeleriyle mümkün olabilir. Dahası, böylesi bir "empati" kabiliyeti yoluyla bize kavramın anlamını gösterecek sembolik ifade imkânlarının bulunması, muhayyilenin *mimetik* esasının *einbildungskraft* olarak

etimolojisinin içerdiği "biçimlendirme yetisi" anlamını oldukça önemli bir cihetinde açar: Yaratıcılık.

KAYNAKÇA

KANT Immanuel, **Gesammelte Schriften**, Hrsg.: Bd. 1-22 Preussische Akademie der Wissenschaften, Bd. 23 Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, ab Bd. 24 Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Berlin 1900 et seqq.

KANT Immanuel, (1914), **The Critique of Judgement**, (Trans. by J. H. BERNARD), London: Macmillan & Co., Limited.

KANT Immanuel, (1965), **The Critique of Pure Reason**, (Trans. by Norman Kemp SMITH), St. Martin's Press.